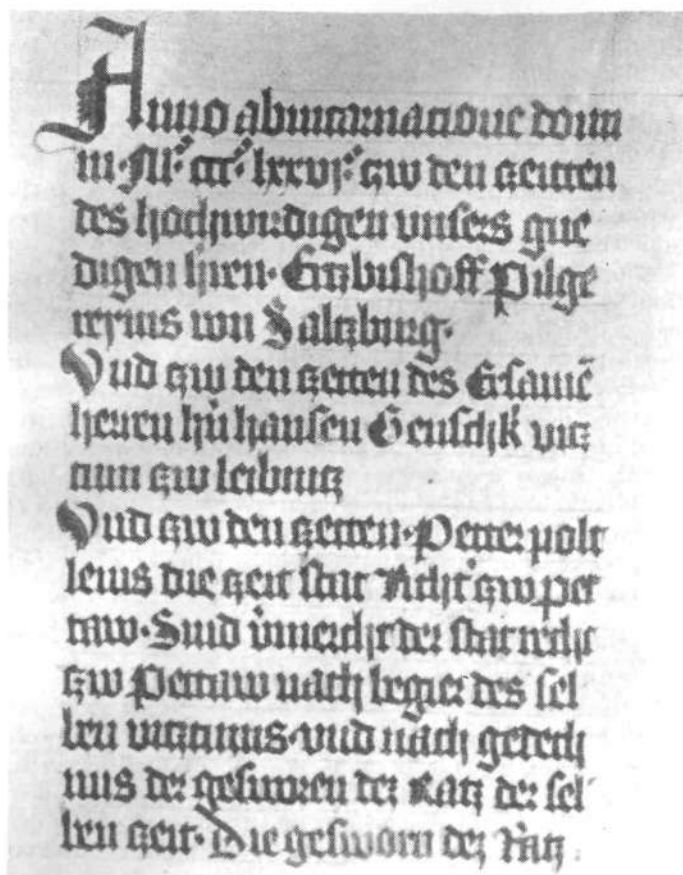

MESTNE PRAVICE PTUJA IZ LETA 1376.

RAZLAGA K BESEDILU ŠTATUTA¹

FRANJO VESELKO

PRVA STRAN PTUJSKEGA ŠTATUTA IZ L. 1376.

NADŠKOF SALZBURGA IN AVTONOMIJA PTUJA

Mestna avtonomija se je razvila po bojih z mestnim gospodom, ki je imel v mestih najprej sam vso oblast v rokah. V habsburških dednih deželah je deželni knez imel v začetku tudi v mestih svoje uradnike, med katerimi je bil važen mestni sodnik. Poleg njega pa je bila še mestna občina, universitas civium = občestvo meščanov. Ta je imela področje, ki je bilo v začetku ločeno od sodnikovega in si je volila lastne funkcionarje. V začetku se je vsa občina posvetovala v svojih zadevah, pozneje pa si je volila svoj odbor, mestni svet, ki se v Avstriji omenja šele v 13. stol. Za vlade češkega kralja Otokarja, ki je zelo pospeševal meščanstvo, je imela že večina avstrijskih mest svoj svet, štajerska mesta pa so ga dobila šele v 14. stol. Mestna občina in svet sta dobila pravico, da sta si volila sodnika, ki je tako postal prvi funkcionar mestne samouprave. L. 1376. so ptujski mestni svetniki v zapis pravic imenoma navedli 4 sodnike iz svojega spomina in svojih staršev, ki so živeli za časa salzburškega nadškofa Konrada III. Ker vemo, da so mesta sodnikov bila stalna, lahko sklepamo, da se njihove navedbe za to dobo 80 let skladajo z zgoraj navedenim in potrjujejo.

¹ Glej objavo v Kroniki VI., str. 202.—210.

Mestno sodstvo se je razvilo iz javnega sodstva. Klicanje na sodišče po strankah so imenovali Franki »manjan« (mahnen), po posebnih organih pa se je imenovalo »bannen«, lat. »bannitio«. Sodnik je sodil na zborih, ki so bili obvezni za vse meščane (Burgtaidinge, Banntaidinge, v pt. štatutu: »Panntaiding«, slov. večje). Ko je dobil mestni svet vedno večjo veljavo, je sodstvo prešlo na njega; ptujski štatut dokazuje, da je l. 1376. na večah sodil in globil sodnik. Kakor so v Ljubljani l. 1370. volili sodnika »die zwölf gsworn«, tako tudi v Ptuju: »es haben die gsworen des ratz ierlich ainen richter zu erweln, oder als oft des not geschicht, der unserm herrn von Salzburg um ein vödrung gut ist und den man genutzen mag in der stat notdurft und der auch der stat recht erchent und wais«. Važen je prvi del stavka, ki določa, da voli vsako leto mestni svet sodnika in da pomaga gospodu iz Salzburga izvršiti njegove zahteve le ta in ne mogoče mestni svet. Iz tega je mogoče razvideti, da je bil za salzburškega nadškofa predstavnik Ptuja le mestni sodnik, ne pa mestni svet; tako je tudi bilo pri deželnoknežjih mestih, kjer je tudi bil za vladarja predstavnik javne oblasti vedno le mestni sodnik, vladarjev neposredni uradnik, ne pa mestni svet.

O volitvah mestnega sodnika v Ptuju govori štatut, ničesar pa ni določenega za volitve mestnega sveta »die gsworn der ratz«, kar je na videz čudno. To je razumeti le tako, da je izvolitev mestnega sveta bila svobodna zadeva ptujske »universitas civium«, kateri niti njihov gospod škof v Salzburgu, niti kdo drugi ni posegal v to njeno torej res popolnoma svobodno in avtonomno zadevo s kako določbo v štatutu.

Po podelitvenih listinah je mestno sodišče določevalo mestnemu gospodu vir dohodkov; vicedomski urbarji beležijo »Gerichtsgeld«, ki ga je moral plačevati mestni sodnik v Ljubljani, Kranju, Kamniku; tudi čl. 36 ptujskega štatuta določa, da mora za čas svoje službe mestni sodnik v Ptuju dajati svojemu gospodu nadškofu v Salzburgu letnih 40 mark penezov (12.000 din). Davščine mesarjev, solnaric, pekov, čevljarjev, usnjarjev, voskaric, branjev, likof mošta in vina in zemljarina (Grundrecht) so pa bržkone sodnikovi. Čl. 83. določa za peka, ki ima moko, pa nič kruha na trgu ali v peči, oziroma nič testa v koritu, 60 penezov globe za mesto in 60 pf. za sodnika. Člen 131. globi tujega trgovca, ki bi v tednu drugemu prodajal, za 5 mark v korist mestni blagajni, 60 penezov sodniku in ravno toliko vsakemu dvanajstaku (zwelfer), biriču pa 20 penezov. Čl. 33. določa za vožnjo vina po sv. Martinu skozi Ptuj 40 penezov globe za štrtinjak in 20 za polovnjak. Marka (libra, funt) = 8 šilingov = 240 penezov = ca. 300 din, 1 šiling = 30 penezov. Redne davščine so stalne in znašajo letno 34 mark, 7 šilingov 14 pf. Izredni dohodki pa so: izročanje zemlje kupcu, globe pri večah, likofi mošta in vina, globa pekov, tujih trgovcev, vožnja vina po sv. Martinu. Enkratna vsota v prejšnjem stavku navedenega znaša 3 marke 18 pf.; od tega izrecno do-

loča statut 138 pf. ali 4 šilinge in 18 penezov sodniku. Koliko pa je v resnici padlo v teku leta sodniku v žep, pa seveda iz statuta ni mogoče dognati.

Kakor v drugih mestih, je tudi položaj ptujskega sodnika svojevrsten: čeprav je voljen od mesta, ga ni mogoče označiti za mestnega uradnika, ker mora na eni strani sam plačevati gospodu v Salzburgu najemnino od svojega urada, na drugi strani pa ne dobiva od mesta nikake plače in dobiva zato le globe in druge dohodke sodišča.

Avtonomna oblast mest je bila, ali le nižjesodna s civilnim in nižekazenskim sodstvom (»causae minores«), ali pa je imelo mesto tudi pravico do krvnega sodstva (causae maiores); tako mesto je bilo lastnik deželskega sodišča. Čl. 34. potrjuje »dem selben richter hat der selb unser herr verlihen pan und acht«. To določbo o krvnem sodstvu pa prav lepo omejuje čl. 192., katerega besedilo pa so sestavljači vzeli iz salzburškega urbarja od l. 1322. Dotični odstavek se glasi: »Vedeti pa je treba, da deželjski sodnik ni upravičen razsojati zadev, razen teh, ki so tu navedene. Prvič sme in mora soditi vse, kakor koli imenovano, kar zadeva smrtno kazen. Drugič krvave rane, velike in male. Tretjič tatvino, veliko in malo. Četrtilič cestni rop in posilstvo. Petič, če kdo koga preišljeno, s sovražnim namenom spravi v stisko in vlomi vrata ali dveri, kar imenujemo ‚Heimsuchen‘. Šestič dolgove in zadeve, ki se tičejo podložnika zemljiškega gospoda in jih ta na trikratno poziv in željo upnika ne uredi. V tem slučaju preide pravica sodbe od zemljiškega gospoda na deželskega sodnika.«

Pri sestavi 133. člena, ki govori o kompetenci mestnega sodnika, so sestavljači vzeli iz salzburškega urbarja od l. 1322. kot predlogo nadaljnji odstavek: »Paziti je, da sodi zemljiški gospod, ne pa dež. sodnik pretepe s koli, ki ne povzročajo krvavih ran, puljenje las, posovanje kakor tudi dolgove, velike ali male, katerih poravnava dolžnik zlobno odlašja. Tako sodi tudi pašnjo živine na tuji posesti, kar se imenuje »etzat«, in če si podložnik samovoljno vzame zadoščenje za povzročeno škodo ter se ravna po določenem zakonu. On kaznuje tudi škodo, ki jo kdo povzroči s prekorajenjem meje, kar se imenuje »ubervanch«. Deželjski sodnik tudi ne sme svobodnjaka zgrabiti za kakršno koli obdolžitev (inzicht), ampak mora najprej povprašati, če bo obtoženca njegov gospod ali njegov opravnik predal sodišču; če pa ti proti vsem zakonom vzamejo obtoženca v zaščito in se ga obotavljajo izročiti, potem sme deželjski sodnik, ne da bi povzročil kako škodo imetju zemljiškega gospoda, poiskati obdolženca na licu mesta, ga zgrabiti in zvezati z vrvjo; pri tem pa ne sme hudodelčev gospod utrpeti nikake škode od sodnika, njegovih pomagačev ali biričev.«

Mestna avtonomija se je v srednjem veku razvila šele polagoma, kakor že rečeno, v bojih z mestnim gospodom, ki je imel najprej sam vso oblast v rokah. Njegov izvršilni organ je bil mestni sodnik. V darilni listini iz l. 1283., s katero dobi cerkev Velike Nedelje vinograd pri Hermancih v Slovenskih goricah od Maetzla iz Ptuja, je omenjen kot priča prvi poznani ptujski sodnik Weckerlin. Ta listina ima tudi pečat Ptuja s podobo sv. Jurija, župnega patrona, in napis: sigillum civitatis de Pettowia. Ko se je izročal župan štinko iz Hermanec pri Ptuju z vsem svojim posestvom v varstvo komendi nemškega viteškega reda

pri Veliki Nedelji, je to predajno pismo v Ptuju potrdil tudi sodnik Weckerlin. (Dolenc o. c. 100.) Iz poznejšega zapovrstnega nastopa kot sodnik v listinah je ta Weckerlin bil najmanj 13 let sodnik. V 13. stoletju je namreč sodnika imenoval še mestni gošpod, in to navadno za daljšo dobo.

Poleg mestnega sodnika je še nastopal zbor svetovalcev, dvanajst »zwelfer«. To mestno zastopstvo ni bilo podobno onemu iz Novega mesta, ki se je sestajalo: 1. iz notranjega sveta (dvanajst glav), 2. iz zunanjega sveta (24 mož), 3. iz občine »die Gemain«, ki je štela 48 glav. Ptujski dvanajstaki so si v primeru posebno težkega dogodka volili še tako zvanega »ratmana« = svetovalca. Njegovo mnenje je bilo pred sodiščem verodostojno brez prisega.

Čeprav na videz enostavno, pa vendar prav precizno določa statut pridobivanje ptujskega meščanskega prava. Kstanjeviško-novomeško pravo določa še, da mora gospod svojega podložnika, ki se je neovirano naselil v mestu, tožiti pred mestnim sodnikom in če pravdo dobi, mu mesto podložnika še vendar dva tedna ne izroči; če ga pa gospod leto in dan ne zahteva nazaj, njegova pravica zastara in njegov nekdanji podložnik je postal polnovreden svoboden meščan. To v bistvu določa tudi ptujski statut, namreč, da nima za leto in dan gospod ničesar o njem odločati, pa bodisi da je to tlačan ali svobodnjak.

IMUNITETE

Mestni avtonomni oblasti so bile odvzete, oziroma od nje so bile ločene mestne imunitete, svoboščine; to so bila sklenjena ozemlja, izvzeta iz mestnega sodnega okraja. Razmerje med svetom in med imunitetami je mogoče spoznati predvsem v sodstvu in v davkih. K privilegiju svoboščine je spadalo: 1. Introitus (vstop kraljevih uradnikov), 2. exactiones (dajatve se s tega ozemlja niso dajale), 3. districiones: prepoved uporabe državnih prisilnih sredstev. Ptujski statut tozadevno dovoljuje svoboščino minoritom, dominikancem in »gornjemu dvoru« v čl. 22. tako: »Es schol auch in chainem haus in der stat zu Pettau chain freitung nicht sein, dan da sie von alter zu recht sein schol, daz ist in den zwain chlostern und in dem obern des von Pettau hoff, der pei den predigern gelegen ist«. Pujski imuniteti je prištevati tudi cerkveni najemninski denar »gotzheuser zinsgelt«, ki ga je cerkev sama pobirala v mestu. Minoritski samostan je svojo svoboščino imel že dolgo pred sestavo mestnega statuta, gotovo že od ustanovitve l. 1239. in prav tako tudi dominikanski od l. 1230. Kakih posebnih oprostitev od meščanskih obveznosti (n. pr. oprostitev od plačevanja davkov, popravljanja obzidja itd.) v zvezi s specialnimi oprostilnimi pismi, kakor je to bilo v Ljubljani za posamezne hiše, ptujski statut ne omenja, razen čl. 18., ki obvezuje tudi Jude k vsem obveznostim ostalih meščanov, če zadene mesto kaka nesreča. V izogib slučajni imuniteti ni bilo dovoljeno ptujskim meščanom imeti v najemu plemiških hiš. Še zanimivejša pa je v tem členu določba, da ne sme plemič proti volji meščana prebivati v njegovi hiši (nasilje!). Glede davčnih določb pomeni ljubljanski privilegij od l. 1385., ki prepoveduje vsem onim, ki nočejo nositi meščanskih javnih bremen, mestno obrt, isto, kar čl. 94. statuta: »Wer mit der stat nicht leidet der schol auch mit der stat nicht aufheben«.

GOSPODARSTVO PTUJA

Po Bücherju pravi Zwitter, je zgodnji srednji vek bila doba sklenjenega hišnega gospodarstva, kjer je vsaka gospodarska edinica v glavnem sama proizvajala svoje potrebščine in použivala vse svoje pridelke. Ko so po Evropi nastala mesta, pa je nastopila doba mestnega gospodarstva: obrtniki mest in kmetje okolice izmenjavajo svoje produkte tako, da prehajajo direktno od proizvajalca k porabniku; to je Kundenproduktion, menjalno gospodarstvo imenovano. Ta mestni gospodarski sistem je najznačilnejši znak gospodarstva v srednjem veku. Mesta so se trudila, uveljaviti svojo gospodarsko politiko, ki je polna mestnega koristoljubja; ozkosrčno podpirajo koristi svojih meščanov na škodo tujih trgovcev in podeželja.

To stremljenje pa ni imelo velikih učinkov, ker so slovenska mesta bila še majhna. To dokazujejo sicer pomanjkljivi podatki za njihovo statistiko. Mesta so bila majhna; Gradec, za vlade cesarja Friderika III. glavno mesto svetega rimskega cesarstva, ni imel čez 4000 prebivalcev. Na Slovenskem največja mesta niso imela več kakor 1000 do 2000 prebivalcev. Za medsebojno primerjavo nudi število jezdecev, pešcev in vozov, ki so jih morala mesta l. 1445. postaviti proti Ogrski, dobro primerjavo. Tako je moral Gradec dati 40 konjenikov, 22 pešcev in 6 vozov, Maribor 28 konjenikov, 24 pešcev in 4 vozove, Ptuj 32 konjenikov, 8 pešcev, 2 voza. Ptuj je torej že v prvi polovici 15. stol., ko še tvori konjenica najvažnejši del vojske, prispeval več kakor Maribor in je torej bil vsaj tako velik kakor Maribor. Prva davčna knjiga iz l. 1600. pove, da je imela Ljubljana tedaj 358 hiš in 138 hiš v predmestjih. Kamnik l. 1516. 177 hiš, Novo mesto l. 1515. 272 hiš.

Mestno prebivalstvo se je delilo v glavnem na tri sloje. Plemstvo in duhovščina se nista pečala z me-

ščanskimi posli in sta bila v mestih le uživalca. Meščani, trgovci in obrtniki so bili samostojni podjetniki. Hlapci, dekle in viničarji so bili gospodarsko odvisni od svojih gospodarjev. Uslužbenci pri meščanih so bili pravno nižji sloj; za njih je veljal poseben pravni red; odgovoren je bil za njih gospodar, in šele, ko so odslužili službo, jih je za prestopok zgrabila oblast.

Tu treba v kratkem poglavju objasniti razmere ptujskih viničarjev v 14. stoletju, kolikor zvemo iz štatuta.

V tej dobi so že zemljiške gosposke pritegnile vse nižje sodstvo nase in ga obavljale po svojih uradnikih, ne da bi se ozirale na nekdanje sodstvo po ljudskih sodnikih. Ista usoda je zadela v mnogih krajih, zlasti na Štajerskem, sodstvo na vinogorskih zborih (Dolenc o. c. 198). Direkten dokaz za to bo pač tudi čl. 172. štatuta, ki se glasi: »Kakor so se meščani zedinili glede nastavljene dnine v vinogradih s pristankom ptujskega gospoda in to razglasili, tako je neizpremenjeno ostalo v mestu in zunaj«. Prav posebno pa potrjuje še to čl. 170. štatuta: »Vsakdo tudi sam kaznuje viničarja za krivdo, ki mu jo je storil«. Torej vse, kar bi spadalo v kompetenco ljudskih sodišč, v našem primeru na vinogorske zборе, posebno čl. 170., vse to ureja za Slovenske gorice in Haloze, kjer so imeli meščani Ptuja že takrat svoje vinograde, mestni ptujski štatut, čl. 170. omenja »weinzurl« = »vencerla«, kakor je danes ljudski izraz za viničarja. Ptujski gospód (»der von Pettau«) bi moral po gorskem pravu biti gorski gospod ptujskim meščanom, ki so že takrat imeli svoje vinograde v Slovenskih goricah in Halozah; oni bi pa morali biti mejaši (Berggenossen) ali sogorniki (Bergholden). Na vinogorskem zboru bi morali določati o občih zadevah (»Gemain Urtl«) vinogradnikov, kamor bi spadala tudi določba čl. 172. o dnini viničarjev. Po tem

členu so z viničarji meščani ravnali kakor s svojo služinčadjo v mestu. čl. 170. sicer niti ne omenja, ali je viničarjeva krivda velika ali mala, ki jo je na viničarju meščan sam kaznoval (»gepessert«).

Kakšen socialni stan so torej bili ti »Weinzurl«, viničarji ptujskih meščanov že v 14. stoletju? Osebenjki gotovo niso bili: beg iz doline v hribe že z ozirom na omenjeni dve določbi o dnini in kazni ni bil vabljev. Med zemljiškimi gospodi je gotovo veljal dogovor o izročanju beguncev. Mogoče so bili neposredni sluge svojih ptujskih gospodarjev, ki so jih zunaj v gorinah naselili in torej tako obravnavali kakor svojo služinčad v mestu po členu 121.—125. statuta.

V Ptujju so po statutu bili sledeči domači obrtniki in trgovci: mesarji, peki, čevljarji, usnarji, gostilničarji, 24 solnaric, osem voskaric in štiri branjevke. V tem oziru je tudi zanimiva listina iz l. 1307., s katero rudarski mojster Wolfhard iz Hartberga in meščan v Ptujju, prodaja kartuziji v Žiči dohodke v Ptujju, in sicer od hiše ter kleti krojača Ulrika ob Dravi, od dvora usnarice Filipine, od dvora izdelovalca pergamentov, mesarja Lenturina poleg kopalnice, od dvorca Perdetine, vrta sodarja Zobutija, dvorca Zobontija, izdelovalca studenčnih cevi, peka Rugerja. Kopalnico obravnava listina iz l. 1377., s katero potrjujeta Matej, kopališčar, in njegova gospodinja, da sta kupila v Ptujju pri minoritskem samostanu od Nikolaja Reichenhalla kopalnico. Hartmidu, gospodu Ptujškemu, sta se obvezala plačevati zato 4 marke graških ali dunajskih penozov in dajati brezplačno kopel grajskemu gospodu, njegovi soprogi, obema komornikoma, kuharju, lovcu in ostalemu osebju, ki ne nosi ostrog.

Imena, zabeležena že kot lastna, so nekatera nastala iz nekdanjih stanovskih označb. Iz listin, kjer so omenjeni seveda najpomembnejši meščani, je sklepati, da je bila nemška kolonizacija močna, vsaj v mestih. Ne samo nemška, tudi na Romane kažejo imena. V listini iz l. 1307. je omenjen Andrej Lombard, v listini iz l. 1277. Emcho, Franco, Ortho.

V začetku so imeli obrtniki svoje pravice zato, ker so bili meščani in šele polagoma so se formirali v cehe. V letu ptujškega statuta so že obstojali po nekaterih mestih, toda Ptuj jih še l. 1376. očitno ni imel, ker je vršil nadzorstvo nad obrtniki mestni sodnik in izvedenci sveta. V Ljubljani sta že vojvodi Albreht in Leopold med l. 1365.—1379. podelila krznarskemu cehu privilegije; krojaški je bil ustanovljen l. 1399. Mogoče je, da so v tej dobi tudi v Ptujju že bile cerkvene bratovščine obrtnikov, toda cehi so nastali šele s tem, da so bile podeljene kaki obrti določene gospodarske pravice, ki jih pa je mogla podeliti samo posvetna oblast (Zwitter: o. c. 57). Tak ceh z ustanovnim pismom posvetne oblasti pa bi gotovo omenjal kak člen ptujškega statuta. Glavno določbo cehovskih statutov, izključitev vseh nečlanov, torej za Ptuj l. 1376. brez cehov, vseh nemeščanov od obrtništva in prodajanja svojih obrtnih izdelkov v mestu in njegovem pomirju pa vsebujejo že prvi členi statuta; prepovedujejo prebivalstvu ptujškega predmestja trgovino in obrt. Ob torkih smejo v mestu tržiti le kakor gostje, tuji trgovci. Tja do reke Pesnice in do Drave so bile prepovedane pekovske peči, prodaja kruha, čevljarji, usnarji, mesarji. Pesnica kot

meja je značilna in je morala biti že l. 1376. stara; v 12. stoletju je tvorila mejo proti Madžarom, s katerimi je šele nadškof Konrad (1120.—1147.) sklenil mir. Predvsem pa je važen čl. 60., ki določa: »Er (sodnik) schol nicht gestatten, daz iemand in der stat chainerlai gewerff oder arbaít treibt, der nicht purchrech hab«.

Strog nadzor so imele živilske obrti pekov in mesarjev. Mestni svet je določal šest izvedencev (sechser), šestake za nadzorstvo. Stvarna je tozadevna določba: »Če zmanjka v mestu kruha, naj gre sodnik k vsem pekomi in pri katerem najde moko pa nima kruha na trgu ali v peči ali testa v koritu, ta plača mestu 60 penozov in sodniku 60. Pek pa, ki nima moko, je oproščen globe. Vzorna je tudi določba: »Če bi pekli peki premajhen kruh, morajo sodnik in za to določeni dotični kruh zaseči in poslati revežem v mestno zavetišče«.

čl. 8. potrjuje, da so že l. 1376., kakor še danes, vozili špeharji iz okolice (genfleischker) na trg svinjino na tržni dan. Zaradi konkurence mestnim mesarjem so smeli prodajati samo cele svinje, polovice in četrtine.

Obrtniki so v pretežni meri producirali le za potrebo mesta in ptujške okolice, Ptujškega polja, Slovenskih goric in Haloz. Izvozne obrti še ne omenja statut nobene; ni bila potrebna, ker je imelo meščanstvo dovolj kupcev svojim izdelkom v okolišu, ki je bil gotovo že v 14. stol., po izvršeni kolonizaciji, gospodarsko aktiven. Na štajerskem je le železarska, suknarska in usnjarska obrt delala za izvoz. Da je temu bilo tudi v Ptujju l. 1376. tako, nam indirektno dokazujejo statutarne določbe, ki dovoljujejo meščanom iz Slov. Bistrice na tržni dan, v torek, prodajati surovo sukno (loden), suknje in plašče ter usnje; sukno samo na lakte, usnje pa rezano! Dovoljena pa jim je bila samo prodaja na drobno, ker si moramo misliti, da so v Ptujju že takrat bili domači usnarji in suknarji, čeprav jih statut izrecno ne omenja. Važno je bilo suknarstvo. Na štajerskem je bilo razvito v Oberwölzu, Murau, Judenburgu, Knittelfeldu in Slovenski Bistrici, torej tam, kjer je bilo ovčarstvo. V Ptujju so morali biti tudi pivovarnarji, ker omenja čl. 175. »piergassen«, pivovarsko ulico. Deželni knez pa je pivovarstvo omejeval, da bi se použilo vino Sp. Štajerja in tudi, ker je na Zgornjem Štajerskem priraslo premalo ječmena. Slad so zato izdelovali večinoma iz ovsas, redkeje iz ječmena ali pšenice. V Judenburgu je l. 1426. bila le ena pivovarna v Židovski ulici, v freisinškem Oberwölzu pa je smel vsak meščan pivo variti. Koliko pivovarn je bilo v Ptujju, ni iz statuta razvidno; zaradi dobrega vina bližnjih Slovenskih goric menda ne preveliko.

TRGOVINA

Stik s kupci s podeželja se je vršil poleg dnevne prodaje obrtniških izdelkov in trgovskega blaga predvsem na mestnih sejmih. Pred nastankom mest so se sejmi vršili najbrže v času cerkvenih prošenj, v Ptujju na dan sv. Jurija, ki je patron mesta. Verjetno je, da je Ptuj že imel od svojega srednjeveškega začetka tedenske sejme, ki jih statut le potrjuje, in sicer ob torkih. Pravico podeljevanja sejmov je imel deželni knez; samo on je mogel podeliti sejme tudi pri-

vatnemu mestu, kakor je bil Ptuj. K letnemu sejmu je spadala njegova svoboščina ali proščanje (Freiung). Vsi udeleženci sejma so uživali določen čas pred in po sejmu posebno zaščito svojega življenja in imetja. (Ptujski statut čl. 180.—185.). Udeleženec je za čas svoboščine bil svoboden tudi pred pravnim postopanjem v civilnih in nižjih kazenskih zadevah (feindschaft und farthung), samo za kriminalna dejanja (totschlag) ne (pt. št. čl. 173.—185.). Ker so se prve podelitve letnih sejmov izvršile ustno (Zwitter o. c. 22), zato za starejša mesta in tudi za Ptuj nimamo ohranjenih podelitvenih listin prvih letnih sejmov.

Ob času proščanja določa statut posameznim obrtnikom in kramarjem mesta za njihove stojnice. Tako imajo čevljarji določeno pivsko ulico »pierzassen«, ki je še Pirchegger ne zna lokalizirati. Slekovec pa dokazuje v svoji študiji na podlagi urbarja iz l. 1597., da je ta ulica bila pri mestnih vratih »Specthor«, ki so vodile na današnjo ljutomersko cesto pri okrajnem glavarstvu. Peki in branjevke so tržili pod starodavnim mestnim stolpom in do mesta, torej po glavni dovozni ulici, v franciscejski skici imenovani »Spittalgasse«, danes Cankarjeva.

Za srednjeveška mesta je značilen gospodarski separatizem z omejitvami za tuje trgovce; to je tako zvano pravo tujcev (Fremdenrecht, Gästerecht). To »pravo« tujcev gostov (čl. 12., 13., 53., 54., 128., 190., 193.) otežkoča direkten promet in jih sili, prodajati produkte ali pa kupovati potrebščine svoje dežele v mestu samem in tu le v trgovanju z meščani in ne s

tujci, da so prišli meščani s tem do vmesne trgovine. To točno in posebno naglaša čl. 131. statuta tako: »Und sunderlich in der wochen schol ain gast dem andern nichtz verchauffen, chlain noch grosz, haimleich noch offenleich. Welcher daz ubervert, der ist darumb zu pusz verfallen auf die stat V. march den., dem richter LX. den., iedem zwelfer XL. den. und dem schergen XX den.« Globe za preprodajo tujega trgovca s tujim trgovcem znašajo torej 2000 penezov ali 8 mark in 33 penezov, kar je prav lepa vsota. Razen tega je bilo prepovedano tujim trgovcem prodajanje ali kupovanje na drobno; dovoljeno jim je bilo le trgovanje na debelo, da niso mogli delati konkurence meščanom. To ureja čl. 130. tako: »Es schol auch ain gast dem andern des ertags under ainem phunt gewegner hab nicht verchauffen, noch chain gantz stuck barchant nicht versneiden, noch under ainem virtail wachs noch palg nicht verchauffen«. Po čl. 134. niso tujci smeli imeti v svojih lopah niti laktov niti tehtnic; tudi blaga niso smeli kazati tuji trgovci drug drugemu med tednom; praviloma so smeli tržiti le v terek.

Tako zvane izložne pravice (Niederlagsrecht) pa Ptuj od trgovcev, ki so vozili na Ogrsko, kar je zanimivo, ni zahteval (čl. 136.). Ta člen in njega avtor nezavestno potrjuje širjenje in pospeševanje nemških gospodarskih interesov z zapada na vzhod v Panonsko nižavje, od koder smejo zato Ogri ob vsakem času prinašati v poljubni množini na ptujski trg ribe. Meščani enega mesta so veljali sosednim kot »gostje« ali točneje kot tujci.

ZDRAVSTVO STAREGA NOVEGA MESTA

DR. DRAGO MUŠIČ, CELJE

I. NOVOMEŠKI ZDRAVNIKI OD 16. DO 19. STOLETJA

V prvi dobi po ustanovitvi Novega mesta (l. 1365.) je bilo zdravstvo predvsem domena *ljudske medicine*, ki je delovala po prastarih, iz roda v rod podedovanih izročilih in običajih. Večina meščanstva tedanjega Novega mesta, razen plemstva, tujih trgovskih, obrtniških in vojaških družin, je pač izhajala predvsem iz okoliškega kmečkega prebivalstva. Ta sloj je prinesel s seboj v mestno življenje vse običaje in vraže, ki so odločale takrat, kakor v izdatni meri tudi še danes, v primerih poroda, bolezni, nezgode in smrti. Premožnejši sloji v mestu, kakor tudi graščaki na podeželskih gradovih tedanje dobe se v tem oziru tudi niso bistveno razlikovali od preprostega ljudstva. Iz Valvasorjevih opisov življenja na gradovih se lahko prepričamo, kako primitivna je bila miselnost tedanjih meščanskih in plemiških krogov.

V srednjem in zgodnjem novem veku je bilo zdravljenje razen tega tudi še v rokah raznih *mazačev*, sejmških zdravnikov, šarlatanov, operaterjev mreine in kamna v mehurju, v rokah *brivcev*, *kopalnih mojstrov*, *padarjev* itd. Pozneje so se pojavili *ranarji* ali *kirurgi*, ki so bili nekoliko bolj izobraženi. Prvotno so bili kirurgi organizirani v obrtniških cehih in so se izučili pri starejšem mojstru. Drugod po svetu so imeli že v

13. stoletju posamezne kirurške šole, za naše kraje pa je bila osnovana mediko-kirurška šola na Dunaju (Josephinum) šele v 18. stoletju. Kmalu nato je država pridělila tudi učnim zavodom filozofije in teologije, ki so obstojali tudi v Ljubljani in v Celovcu že v 17. stoletju, še mediko-kirurški učni zavod (l. 1782.). Ljubljanski mediko-kirurški zavod je prenehal delovati dokončno s šolskim letom 1850./51. Drugod so bili zavodi preoblikovani v liceje, oziroma v fakultete, razen mest, ki so imela medicinske fakultete že od prej.¹

Zdravniki, doktorji medicine so bili v srednjem veku precej drugačni kakor pa zdravniki po drugi polovici 19. stoletja. Njihova univerzitetna izobrazba je bila predvsem filozofska in teoretska. Graduירani zdravniki so se pečali z internimi boleznimi. Bolnikov niso preiskovali v smislu današnjih načel medicine; otipavali so samo puls, ogledovali so urin, o bolezni pa so si dali referirati od bolnika samega ali pa od posredovalca. Pod častjo jim je bilo, da bi si mazali roke s točno preiskavo bolnika, s kirurškimi posegi ali pa s porodničarstvom. Zdravnikovo delo je bilo: učeno disputeranje, diagnoza in dolg, kompliciran recept. Vse drugo je bilo prepuščeno kirurgom. V Nem-

MESTNE PRAVICE PTUJA IZ LETA 1376.

FRANJO VESELKO

VINO

Za razvoj Ptuja je bila važna prometna lega, ki jo določajo predvsem zemljepisni činitelji. Ogrska meja in stremljenje, priti na Dravo in na Adrijo, je bilo odločilno za potek velikih trgovskih cest. Zveze z Ogrsko so bile ugodne ob Savi, Muri, Rabi. Trije lahko prehodni potoki Labnica, Kučenica in Sotla pa so tvorili večji del meje. Ko je dobil Dunaj monopol trgovine na Ogrsko za gornje nemške kraje (l. 1221.), je zgradil za trgovino z Italijo vojvoda Leopold VI. kamniti most preko Save (Zidani most), kjer so porabili še bržkone kamnite stebre rimskega mesta.

Prastara, bržkone že v rimski dobi, je bila ptujška vinska trgovina. L. 1935. je dr. W. Schmid odkopal na Spodnji Hajdini na ruševinah stare Poetovione trgovski okoliš »Vicus Fortunae« z velikansko množino črepinj v kletih, kjer so rimski trgovci hranili vinski pridelek v lončenih amforah. Vinograde okrog Ptuja omenjajo salzburške listine že l. 860., 888., 891. Pred tisoč leti je bilo podnebje v Evropi milejše, ker je l. 1046. dala grofica Hema samostanu Krki okrog Trušenj in Ostrovice na Koroškem vinograde, kjer jih danes ni. V XI. stoletju je grozdje zorelo okoli Bleda, do XIV. stoletja na Kamnitniku pri Škofji Loki; spomin še danes v Škofji Loki: »Vincarij«. (Dolenc: o. c. 120.)

Vino iz Ptuja na poti v tujino je v 4. stol. zadevalo na razne ovire. Maribor je bil najkasneje od l. 1330. skladišče za vina Slovenskih goric zapadno od Pesnice. Tuji trgovci niso smeli po Martinovem (11. novembra) nobenega vina voziti skozi Maribor. Isto določa za Ptuj čl. 138, ki je dovoljeval prestopke kaznovati z zaplenbo v korist mestnemu zavetišču (spittal), ali pa so sod odprli in vino izlili na tla. Radgonski vinorodni okoliš je segal do Drave in do Pesnice in v njem so Radgončani imeli od 23. septembra do 25. novembra izključno pravico nakupa. Vino svojega okoliša so Ptujčani vozili ob Dravi ali pa južno Pohorja po cesti v salzburška mesta in trge, naprej na Koroško; povsod so imeli prosto pot brez mitnine. Ena cesta je pa vodila preko Radgone do Hartberga in preko Birkfelda v dolino Murice.

L. 1339. pa je dobila Slovenska Bistrica skladiščno pravo in ptujška vina niso več smela skozi to habsburško mesto. L. 1342. pa je že Herdeg Ptujski, maršal Štajerske, v imenu vojvode Albrehta razsodil spor med Ptujem in Slovensko Bistrico tako: meščani Slovenske Bistrice ne smejo ovirati Ptujčanom vinske in druge trgovine. Vsak prevoz morajo brez ovire dovoliti. Ptujčani pa morajo meščanom Slovenske Bistrice dovoliti štiri stvari: 1. na proščenje smejo v Ptuju svoje sirovo sukno (loden) rezati in prodajati na lakte. 2. Vsak meščan iz Slov. Bistrice plača v Ptuju celoletno za voz štiri peneze mostnine in mitnine; pešec da samo pfenig. Suknje in plašče smejo svobodno prodajati in tudi rezano usnje. Te določbe pisma ureja statut v čl. 13., 14., 15., 16., 17., ki so po dikciji podobni gornjemu pismu in so ga sestavljajoči bržkone imeli l. 1376. pred seboj. Ptujčani bi ne smeli zato voziti vina na Koroško, da bi se dvignila vinska trgo-

vina Slovenske Bistrice. Cesta pa je peljala na Koroško skozi Slovensko Bistrico, Konjice, Vitanje, Slovenji Gradec in Spodnji Dravograd.

Spodnještajerska vina so romala tudi ob reki Kainach v Voitsberg, katerega meščani so prodajali vino Judenburgu, ta pa je tržil po dolini gornje Mure. Gospodje in samostani, ki so imeli onstran Semeringa vinograde, so smeli to svoje vino voziti na Štajersko le za lastno porabo, niso ga pa smeli točiti. Z Ogrske je preko meje smelo le vino štajerskih plemičev in meščanov, ki so imeli na Ogrskem vinograde. Štajerska vina so se morala boriti z laškimi sladkimi in dišečimi, kakor n. pr. z malvazijo, rumanijo, muškatelem in rebulo, ki so jih v malih sodcih na konjih tovorili iz Primorja preko Krasa. L. 1377. so bila vsa ta vina prepovedana, seveda začasno.

V srednjem veku pa je treba vobče upoštevati prometno politiko deželnih knezov, ki jo je vodil fiskalen interes na deželnoknežjih mestih in mitnicah. Tako so s predpisi navajali promet le na določena pota, ki so vodila skozi mesta, druga pota pa so bila prepovedana (Strassenzwang). Poleg vinske trgovine so Ptujčani tudi sicer uspešno vršili promet po avstrijskih deželah, kakor nam priča pismo vojvode Albrehta iz l. 1368., ko izprašuje mesta Gornje Avstrije, katerih cest so se Ptujčani do sedaj posluževali. Njemu so zatrjevali, da so že od starih časov vršili svojo trgovino preko Krasa in ob Dravi na Ogrsko ter Vlaško. Vojvoda Albreht pa je zaslišal dunajske meščane in trgovce ter druga mesta na Štajerskem, ki so mu pred njegovimi svetniki zatrjevala, da Ptujčani nimajo pravice do te vožnje; če bi vozili po tej poti, bi to vojvodi, njegovim oblastem, deželam in prebivalstvu zelo škodovalo. Mesta ob Dravi smejo vršiti trgovino samo ob Dravi in ne dalje; tržijo še lahko po Štajerski, češar pa ne morejo ali nočejo prodati, pa naj peljejo po gornji cesti proti Judenburgu in preko gore Semeringa naravnost po cesti na Dunaj.

Takoj, še julija l. 1368., sta odgovorila vojvodi Albrehtu III. mestni svet in sodnik mesta Enns glede cest, ki se jih imajo posluževati Ptujčani. V odgovoru izjavljajo, da se ves njihov zbor spominja, da je vse laško blago iz Benetk šlo po Kanalski dolini preko Pontebe, Št. Vida in Judenburga, nikdar pa ne preko Krasa. Tudi baker, cin in živo srebro so vse čase vozili preko Dunaja in Semmeringa v Benetke. Dalje nimajo samo Ptujčani in nihče drugi pravice goniti preko Krasa živine, volov in svinj ter ovac, s Krasa pa domov voziti rebule, ki tam raste. Laškega blaga ne smejo voziti Ptujčani, ki so sicer s posebnim dovoljenjem in milostjo v vojvodovih deželah trgovali tako, da so morali mimo mitnice v Št. Vidu na Koroškem, bodisi na suhem ali na vodi. Iz Ennsa so izjavili s prisego, da je že od nekdanj po njihovem spominu bilo tako.

Vojvoda Albreht je s poizvedovanjem skušal ugotoviti pravno stanje. Tudi kranjska mesta so sicer smela izvažati iz Hrvatske po cestah preko Krasa na Beneško živino, ne pa ogrske »schwere hab«, t. j. predvsem bakra, voska, vina in živega srebra, ki je moralo po izjavi mesta Enns preko Dunaja in potem preko

Semmeringa v Italijo. Prav tako so morali uvoženo beneško blago prodati doma ali pa peljati na sever in preko Semmeringa, nikakor pa ne direktno na Hrvaško ali Ogrsko. Tako kakor Ptujčanom je tudi Ljubljčanom bila prepovedana trgovina z beneškim blagom na Hrvaško in Ogrsko ter z ogrskimi kovinami in voskom proti Benetkam. Habsburška trgovinska politika je umetno pospeševala razvoj Dunaja in ovirala razvoj naših mest s prepovedjo kranjsko-hrvatske, oziroma štajersko-ogrske poti. (Zwitter: o. c. 61.)

Ko je Rudolf IV. ukrotil Oglej in dobil Furlanijo, je prepovedal cesto preko Krasa Ljubljana—Vipava za beneško trgovino. Ta naj bi tekla po cesti Judenburg—Beljak—Italija. To je bilo naperjeno predvsem proti Ptujčanom, ki so vozili kože in živino iz Ogrske v Benetke in tam zamenjavali za beneško blago. To blago pa so potem na debelo prodajali na Ogrsko ali pa preko Radgone na sever. Tudi cesta preko Hartberga je bila za beneško trgovino prepovedana. Le direktna (ne tranzitna) trgovina (žito, živina, kože, krzno, ribe) je bila štajerskim obmejnim mestom z Ogrsko dovoljena.

ZIDJE

Židje so se k nam naselili bržkone iz Italije. Mogoče je že v rimskih časih bila na Dunaju judovska občina. Salcburški nadškof Arno je že v 9. stol. v nekem pismu prosil za judovskega zdravnika. V ranem srednjem veku so se bavili tudi s trgovino sužnjem pri nas in so imeli tudi posestva na deželi. Do križarskih vojn so mirno živeli in se bavili s trgovino že bolj kakor kristjani. Vsi narodi, gospodarsko malo razviti, so sovražili denarne obresti, ker so jih smatrali za dobiček lenuha na račun onega, ki se trudi. Vere so zato proglašale jemanje obresti za greh. Tako je judovska vera prepovedovala obresti v trgovanju s sovražniki in brezobrestno posojilo je bila judovska verska dolžnost. Tudi islam je prepovedoval obresti in nekoč tudi cerkveni očetje. Krščanska cerkev je prepovedovala vsakemu jemalcu obresti obhajilo, možnost testamenta in cerkveni pogreb. Toda ker razvito gospodarsko življenje ni moglo izhajati brez obresti pri denarnih poslih, je cerkvena prepoved jemanje obresti spravila denarstvo judom v roke.

Tako so postali najvažnejši in najvplivnejši mestni prebivalci in so veljali do konca srednjega veka kot deželnoknežji komorni hlapci. Njih davki so spadali k najvažnejšim denarnim virom deželnega kneza. Do nastopa Habsburžanov je o njih malo znanega. Kronos poroča v delu: »Geschichte Österreichs«, da so se pojavili na Štajerskem ob istem času kakor drugod v 11. in 12. stoletju; iz te dobe so namreč že pisмени sledovi krajevnih imen Judenburg, Judendorf pri Gradcu. Ko so združili Habsburžani po smrti Henrika Koroškega Kranjsko in Koroško s Štajersko, so stare židovske naselbine razmahnille svoje področje iz Celja, Slovenj Gradca, Ptujja in Radgone. Bivali so ločeno od kristjanov, n. pr. v Mariboru v ulici vseh svetnikov, po l. 1437. (izgon) tako imenovani. V Ptujju je še danes ulica Vseh svetnikov in Pirchegger misli, da so bivali tudi v Ptujju v tej. Opazovanje na licu mesta potrjuje domnevo, saj ima edino ta ulica v Ptujju še danes tesne, obokane prehode in izhode, ki so gotovo bili nekdanj zaprti. Da bi se ločili na zunaj od krist-

janov, so l. 1267. na koncilu, ki se je zbral v cerkvi sv. Štefana na Dunaju, izdali glede judov naslednje določbe: judje morajo nositi klobuke z visokimi tulavkami, da se ločijo od kristjanov. Župnikom morajo od svojih njiv plačevati desetino. Krščanskih kopalnic in gostilnic ne smejo obiskovati. Kristjan ne sme juda povabiti k mizi in plesati na njegovi poroki. Ko nese duhovnik zadnje obhajilo mimo hiše juda, mora ta zapreti vrata in okna. V posnem času ne sme jud mesa preko ceste nositi nepokritega. Krščanskih bolnikov tudi ne smejo obiskovati in zdraviti. Mitnic in uradnih služb ne smejo dobiti. Salcburška sinoda leta 1418. je določila, da morajo judje nositi klobuke z visokimi tulavkami, judinje pa zvončke. Tega so se morali držati judje v Ptujju, ki je bil last salcburškega nadškofa.

Na Štajerskem so se zelo razmahnili in dosegli veliko socialno važnost, kakor pričajo brezštevilna dolžna pisma iz 14. in 15. stoletja v dež. arhivu. Zgodovinar Kronos poroča, da je znašala v začetku 14. stoletja procentna mera za obresti 72—86 %, od 1492. pa je bila zakonito določena na 43 %. Judje so smeli jemati tedensko 8 denarjev obresti od enega talenta. Talent ali marka je imela 240 denarjev ali pfenigov in dolžnik je tako moral plačati za izposojeni talent v enem letu 416 pfenigov obresti, kar znese kar 173 %! To obrestno mero sta istočasno zakonito določila ogrski kralj Bela IV. in češki kralj Otokar II. na Češkem in v Avstriji in je prepričevalni dokaz, da je v 13. stoletju bilo še malo denarja na razpolago. Obrestne obresti (Gesuech vom Gesuech) so požrle kmalu zastavljene predmete. Tako se je nabiralo v hišah judov premično blago obrtnikov in trgovcev (»Schreinpänder«, čl. 98, št.: »Schreiphant«) v kletih vino, v kaščah žito; v mestih so si pridobili hiše, na deželi kmetije, vinograde in celo gradove. Simon Povoden, ptujski zgodovinar, navaja v svoji »Bürgerliches Lesebuch« originalno listino, izdano na Marjetni dan l. 1369.: Jud Izak v Ptujju proda zastavljeni mu vinograd v Kunczenbergu (Konski breg pri Mariboru), ki je v gorništvu Ptujskih gospodov, za 28 fl mariborskemu minoritskemu konventu, ker mu zastavitelj ni mogel plačati dolžne vsote. Simon Povoden se prav očitno jezi, ko modruje v svoji knjigi: »... često so rabili kristjani jude in kdo je kriv? Papeži in koncili, ki so prepovedali pod kaznijo izobčenja kristjanom posojanje na obresti. In seveda so Judje svoj položaj izrabili...«

Posli židov so bili: 1. menjava novcev in trgovina z zlahtnimi kovinami; 2. depozitni posli; 3. posojevanje denarja. Radi številnih vrst in pogostne obnove novcev je bilo menjavanje denarja eno glavnih opravil bankirjev. Deželni knezi niso imeli osrednje finančne blagajne, v kateri bi se stekali vsi njihovi denarni dohodki. Zato so se posluževali pogosto svojih bankirjev, ki so obračunavali z upravitelji deželnoknežje imovine, z dež. pisarjem ali vicedomom in plačevali upnike dež. kneza. Poleg stvarnega zavarovanja posojila v obliki zastavitve nepremičnin in dohodkov so uporabljali dolžniki zlasti osebno poroštvo. Poroki so prevzeli jamstvo, da bo dolžnik vestno izpolnil svoje obveznosti; imeli so položaj glavnega in ne le pomožnega plačnika. Upnik je zato smel izterjati dolžno vsoto od dolžnika ali poroka (Žontar: o. c. 26). Mnogokrat pa si je upnik izgovoril pravico, da si je ob

dospelosti neplačan dolg na dolžnikov račun pri židu izposodil na obresti.

Italijanski bankirji (n. pr. trgovske družbe florentinskih bank Scala-Mozzi, Macci, Bardi, Peruzzi, pri nas Frescobaldiji) so izoblikovali poseben posel, posojevanje denarja proti ročni zastavi = lombardni posel. V dobi gospodarskega povzdiga 13. in 14. stol., ko je nastala velika potreba kredita pri dež. knezih, mestih, trgovcih in obrtnikih, so spoznali in izkoristili florentinski trgovci velik pomen lombardnega posojila ter ustanovili z dovoljenjem dež. kneza posebne banke za posojila proti ročni zastavi (casanae, Lehenshaus). Kot zastavni predmet (»Schreinphat« 98. čl. št.) je prišlo tudi vino. Radi česte obnove denarja je veljalo, da mora izposojevalec dobiti isto denarno vrednost nazaj, kakor jo je dal. Redno pa se je moralo plačati v isti vrsti denarja, kakor je bil posojen. Izročeni zastavni predmet (Schreinphant) je služil pravdno-pravno kot dokazilo za obstoj dolga. Te zastavne predmete, ki so jih imeli judje od kristjanov, so morali judje na Binkošti (čl. 98 ptujskega statuta) predložiti pred svojega judovskega sodnika. Izvršilna razprodaja zastavljenih predmetov pa je bila redno izvensodna, namreč po roku dospelosti; po poteku pol do 1 leta od roka pa se je smela vršiti prodaja tudi brez opomina zastavnega dolžnika. Nameravano razprodajo je bilo treba navadno trikrat razglasiti po mestnem sodnem biriču. Če bi jud sprejel v zastavo posvečen ali blagoslovljen predmet (čl. 99 pt. št. »Kirchen chleined«), bi izgubil svoj denar, ki bi ga posodil nanj. Ako so mu uničili zastavni predmet miši ali molji, oziroma je propadel radi tatvine, ropa ali požara, ni bil več dolžen vrniti zastavnega predmeta, izgubil pa je tudi svojo terjatev. Smisel tega bančnega reda je enak tudi določbi čl. 31. statuta.

V listinah nastopajo judje izključno kot upniki plemstva, duhovščine in meščanstva. Nekaj primerov: 1. Hartnid, plemič iz Lipnice, jamči Ulriku Sovneškemu l. 1311. za 60 mark srebra pri ptujskem židu Suezleinu. 2. Grofa Henrik in Oto Ortenburška ter grof Friderik Celjski določajo l. 1340. kot poroka grofa Henrika von Wildhausen za 800 funtov oglejskih pfenigov, izposojenih pri ptujskem židu Izerlinu in njegovih sinovih Trostleinu in Jonasu. 3. Leta 1347., 21. jan. v Celju: Rudolf Sovneški potrjuje, da je od svojega gospoda grofa Friderika Celjskega in njegovih ujev Martina in Ivana prevzel v oskrbo na 8 let grad Rifnik za prevzem 320 mark graških penzov dolga, ki sta ga napravila njegova ujca pri ptujskih judih.

Vse privatnopravne spore med judi in kristjani, tudi višjih stanov, so morali reševati pred judovskim sodiščem v ali pred sinagogo v Judenburgu, Gradcu, Mariboru, Radgoni, Ptujju in Brucku vsakih 14 dni. Sodni zbor je bil sestavljen iz krščanskega judovskega sodnika, ki je bil ugleden, od mestnega zemljiškega gospoda imenovani uradnik; včasih je bil to tudi mestni sodnik. Dalje je bilo še 8 prisednikov: štirje so bili judje, dva meščana in dva svetovalca mestnega sveta; poleg je bil še krščanski judovski pisar. V Ptujju so morali judje dolžna pisma meščanov javljati mestnemu sodniku na sodišču (in die schrang, čl. 97), zastavljene predmete pa je »judovski« sodnik na Binkošti prevzel od judov (čl. 98) v obravnavo. Na cerkvene dragocenosti, na sirovo sukno, nezrelo žito

in neizgotovljeno obleko je judom bilo prepovedano izposojati (čl. 99). Pozneje je sodilo zadeve judov s plemiči in duhovščino deželno sodišče. Judje pa so se kmalu pritoževali, da so jih od tam z batinami odganjali. Kar se pa tiče dolgov, ki so jih imeli kmetje pri judih, so jih ti morali izterjati v treh letih; zemljiški gospodje so jih imeli zapisane v posebnih »Judovskih knjigah«.

Leta 1310. so bili judje iz Štajerske in Koroške pregnani, pa le za kratek čas, ker so jih Habsburžani potrebovali. Ob času črne smrti l. 1348., ki je pomorila $\frac{2}{3}$ ljudi v Evropi, so nekateri širili vesti, da so judje zastrupili studence in začeli so pogromi proti judom. Na stotine jih je bilo sežganih v plamenih lastnih hiš. Avstrijski vojvoda Albreht jih je 330 iz mest skrtil na grad Kiburg, toda meščani so jih zahtevali nazaj in 18. sept. 1349. so bili sežgani. Albreht III. in Leopold III. sta jim celo pozneje l. 1377. potrdila njihove pravice s posebno listino, ki se pa ni ohranila. Po smrti Albrehta jim je te pravice potrdil vojvoda Viljem in ker je ta še dal obglaviti nekaj revnih in poštenih ljudi, se je organizirala družba »ungenannten Judenhauer, die Gottes Marter rächen und von allen ihren Schulden ledig werden wollten«. Ta družba je ukazala mestom in trgom izgnati jude, sicer bodo zapaljeni. Gradec, Radgona in Ptuj so bili zažgani, ker niso ubogali. Na tisoče judov je potem zbežalo iz Štajerske in Koroške na Dunaj, kjer so za velike vsote dobili varstvo vojvode. Tako poročajo »Wiener Annalen 1384 bis 1404.« L. 1397. se je vršil pogrom proti judom na Štajerskem, ker so od nekega kristjana nakupili za 400 goldinarjev hostij. Ko so jih zgrabili, so priznali, da so kupili od različnih tatov 150 hostij, ki so jih razposlali jud. občinam v druge dežele. Bajje so za 4 goldinarje od nekega kristjana kupili dečka in ubili, da so dobili krvi. Po teh priznanjih so ujetnike sežgali, le 25 otrokom so prizanesli in jih krstili. Zaradi zagonetnega izginutja nekega otroka je prišlo l. 1290. tudi v Ljubljani do poboja med kristjani in judi, ki so jih mnogo poklali v njihovem ghetu. Vendar so se pozneje zopet vrnili, njih število je raslo in Friderik III. jih je zagovarjal pred obtožbami deželnega zbora; to so mu morali drago plačati. Na vsaki mitnici je moral jud plačati 2 penezov mitnine, cerkvi pa dajati desetino.

L. 1496. pa je cesar Maksimilijan jude na pritisk deželnih stanov izgnal; iz Kranjske nekoliko kasneje 1515. leta.

KAZENSKO PRAVO

Zločini so se delili po germanskem pravu na težke (Ungerichte, Halsgerichte), ki se kaznujejo krvavo (an Hals und Hand, na vratu in roki) in pa pregrehe (Frevel), ki se kaznujejo na nekrvav način (an Haut und Haar, na koži in laseh). Denarne kazni (Gewette, Wandel) so se plačevale sodniku. Germanskopravne kazni so bile krute. Prevladovalo je načelo, da je treba prestrašiti druge, da naj ne hodijo po zločinskih potih. Kazni na prostosti so bile zelo redke; najprej so bile uvedene v mestih; ptujski statut jih še ne pozna.

V Nemčiji je dobilo okoli l. 1230. od saškega skabina Eike von Reggow zapisano Saško zrcalo (Sachsenspiegel) velik ugled. Švabsko zrcalo (Schwabenspiegel, l. 1276.), ki mu je sledilo, je prišlo za slovenske kraje še največ v poštev, je ščitilo do malega že vse obče-

pravne dobrine človeka: življenje, zdravje, imovino, čast. (Dolenc: o. c. 174.)

Do 13. stoletja se je držalo sodstvo še večinoma v mejah starih grofij, ki pa so bile prevelike in so zato razpadle na manjše oblasti, na nižja sodna okrožja, ki pa so razsojala prvotno le zemljiške prepire in določala razmerja med podložniki in njihovim zemljiškim gospodom. Pozneje so sodila nekrvave rane, žalitve, neplačane dolgove. Uboj, tatvine, posilstva, razbojništva, požige je zemljiški gospod izročal sodišču deželnega kneza, da je ta sodil.

Najvažnejši organ pravosodne uprave v mestih je bil mestni sodnik, kateremu stoji od XV. stol. dalje zapriseženi notranji svet ob strani (der geschworene Rat). Kjer je prišlo do volitve župana poleg mestnega sodnika, je dobil župan civilno sodstvo, mestnemu sodniku pa je ostalo krvavo sodstvo (Blutbann) z insignijami: Stock und Galgen (palica in vešala). Kjer pa mesto ni imelo takšnega krvnega sodstva, je mestni sodnik vodil samo preiskavo, nato pa je delikventa izročil knežjemu deželnemu sodišču. Tako je bilo v Ptujju (štatut čl. 165).

Strankam ni trebalo kakor nekoč nasprotnika klicati pred sodišče (mannitio), vabil ga je sodnik (bannitio). Pri dokazovanju se je v kazenskih stvareh še dolgo ohranil postopek »božje sodbe«. Švabsko zrcalo pozna potapljanje v vodo, prenašanje vročega železa, seganje v vrelo vodo in sodni dvoboj. Toda od začetka XIV. stoletja je veljalo tako dokazovanje že za zastarelo in neuporabno. Če je bil storilec zasačen na samem, je bilo dovolj, da ga je oškodovanec vjel in pripeljal pred sodnika, kjer so mu sprva pomagali zatrjevati storjeno zločinstvo možje, ki so mu došli na njegov »krik« na pomoč. Če jih je bilo šest poleg glavnega oškodovanca, je to zadostovalo kot polni dokaz in storilec je bil obsojen in kaznovan. Pozneje niti ni bilo potrebno, da so ga videli, ampak je šest oseb vzelo na svojo vest, da je zajeti človek splošno na slabem glasu kot nevaren človek. To potrjuje čl. 162. statuta: »So man ain schedleichen menschen in der stat uberwinden wil, der nicht hanthafft hat, daz schol geschehen mit siben...« Pozneje se je po cerkvenem procesnem redu čim dalje bolj uveljavljal nazor, da mora biti glavno dokazilo priznanje storilca (confessio regina probationum), če pa tega ni, pa je treba dveh v vsakem pogledu nesumljivih prič. Če je ta red povzet po prejšnji praksi, potem je dokazana s čl. 163. pt. statuta, ki pravi: »Hat der selb mensch hanthafft, so schol es geschehen mit zwain«. Če ni bilo niti priznanja, niti omenjenih prič, se je dopustila tortura; ta je prišla iz Italije, kjer je bil napisan že l. 1270. »Tractatus de tormentis«. Tudi slovenski izraz »birič« za sodnega uslužbenca, ki je imel z natezalnico posla, je bil iz italijanščine prevzet »birro«. Dokazov za torturo v ptujskem statutu ni. Predsedovanje je po listinskih virih dokazano za Dravsko dolino; morda so ga uvedli od Otokarja II. postavljeni potujoči sodniki. (Dolenc: o. c. 188.) Mlajša oblika institucije prisežnih pomagačev je dovoljevala ovreči dokaz, če je nasprotnik dokazovatelja pripeljal še večje število pomagačev, ki so zanj prisegli. Najmanjša oblika pa se zadovoljuje tudi s tem, da dokazovatelj namesto, da bi privedel večje število pomagačev, kar sam položi tolikokrat prisego, kolikorkrat je treba, da prekorači število priseg število nasprotnih prisež-

nih pomagačev. To dokazuje čl. 126. statuta, kdor zahteva ukradeno lastnino, bodisi konja ali kako drugo žival na mestnem sodišču za svoje, mora to dokazati s tremi pričami; če pa si ne more dveh pridobiti, prisega pač sam tri prisege.

Posilstvo (Notnuft), ki ga obravnavajo čl. 26. do 29. statuta, je bilo kaznovano po švabskem zrcalu. Dolenc: o. c. 180: »posilstvo se kaznuje različno, po tem, ali je bila posiljena ženska še devica (maget) ali žena (wip); v prvem primeru se zakoplje zločinec živ v grob, v drugem se kaznuje z obglavljenjem. Točno tako so bili kaznovani tudi Ptujčani po statutu!

Zrcalečih se kazni (spiegelnde Strafen) štatut ne pozna, n. pr. klasične slovenske, da se mora klevetnik po gobcu počiti »aufs Maul hauen«, ki je bila v navadi menda samo še pri Frizih (Dolenc o. c. 427). Tudi telesnih kazni ne omenja štatut; boljše so bile globe, ki so šle sodniku in mestnim prisednikom. Pač pa pozna ptujski štatut čl. 114. preventivni zapor za zločinca, ki je bil takoj, brez preiskave, po odvzemu orožja zaprt »zu drein vierzehen tagen«, torej za 42 dni, ko se je začelo pričevanje (čl. 116.).

Izdajatelj statuta v nemščini, Bischoff, ga je primerjal z vsemi izdanimi mestnimi in deželnimi statuti avstrijskih dežel, z bavarskimi in frankovskimi mestnimi pravicami, z budimskim statutom in dognal je, da ni mogoče prezreti nemškega izvora splošnih določb v ptujskem statutu, razen specialnih, ki se tičejo Ptujja samega.

Iz imenitnega statuta mesta Enns na Gornjem Avstrijskem, danes v Nemčiji, ki so ga pozneje prevzela mnoga mesta na Češkem (Praga, Brno, Iglava), Ogrskem (Budim), v Erdelju in Slezi, naj bodo za čitatelje na kratko navedene zanimive kazenske in civilnopravne določbe, ki dobro osvetljujejo življenje v srednjeveških mestih Srednje Evrope.

Če ubije koga meščan, ki ima za 30 funtov (9 tisoč dinarjev) nepremičnin, ne rabi nobenega talca in treba ga je trikrat pred sodišče klicati. Izjavo, da je ubijal v silobranu, mora potrditi sedem verodostojnih prič in potem je obtoženec oproščen krivde. Po trikratnem brezuspešnem pozivu pa proglasi sodnik nad njim progon. Dva dela premoženja pripadeta njegovi ženi in otrokom, tretji del pa sodniku. Morilec pa, ki nima za 30 funtov nepremičnin, mora postaviti talca, ki za njega jamči s svojim lastnim življenjem. Če ga ne dobi, mora sodnik morilca zapreti do razsodbe. Brez ozira na njegovo premoženje pa se izvrši obsodba takoj nad onim morilcem, ki je bil zaloten pri zločinu.

Meščan, ki odseka komu roko, nogo ali nos, izbije oko ali uniči kak drug ud, plača za kaznen sodniku 10 funtov in poškodovancu ravno toliko. Postopati pa je, če nima toliko, po zakonu: roko za roko, oko za oko. Zločin oslepitve na obeh očesih je pridržan vojvodi v kaznovanje. Za odsekani prst ali za poškodbo, ki ima za posledico izgubo uda, je treba plačati sodniku in poškodovanemu po tri funte (900 din). Če pa nima zločinec nič denarja, je treba nad njim izvršiti enako okrnitev. Za rano, ki se poškodovancu brez izgube uda zaceli, je določena kazen 2 funtov. Tisti, ki jih ne more plačati, izgubi kožo in lase: treba ga je ostriči in z batinami nabiti, toda ne na trgu, kjer tepejo tatove.

Oni, ki s palico natepe časti vrednega moža, plača sodniku in tepencu po dva funta. Kdor nabije ničvredneža, ki je palico zaslužil zaradi psovka ali nedostojnega obnašanja, da sodniku 1 funt, tepencu pa nič. Za klofuto, zasoljeno hišnemu posestniku ali častivrednemu možu, je treba plačati sodniku in oklofutanemu po en talent (ca. 300 din). Za klofuto, dano hlapcu ali osebi nizkega stanu, dobi sodnik in prizadeti vsak po 60 denarjev. Takšna klofuta, da leče kri, stane tudi toliko, če more storilec dokazati, da jo je dal z golo roko. Gospodar, ki pretepe svojega hlapca ali deklo do krvi in to brez orožja, ni prav nič odgovoren sodniku. Oni, ki je obdolžen, da je s silo napadel hišo, mora svojo nedolžnost dokazati z dvema pričama ali pa z božjo sodbo, z vodo ali z ognjem. Če tega ne more, plača sodniku in oškodovanemu gospodarju po 5 talentov. Treba pa mu je roko odsekati, če nima denarja. Po vloženi tožbi je poravnava med tožečimi se strankami nemogoča in rzsodba je pridržana sodniku.

DEDNO PRAVO

Začetki dednega prava kažejo nazaj na premoženjsko skupnost, ki je obstojala za življenja zapustnika v njegovi družini združenih dedičev. Ko je zajednica po smrti zapustnikovi razpadla, je dobil mrtvi svoj delež. Njemu je pripadel namreč takozvani mrtvaški del, ki je bil uporabljen za pokop in pogrebne svečanosti (Brunner: »Deutsche Rechtsgeschichte« str. 211). Po pokristjanjenju Germanov je prevzela cerkev skrb za dušo umrlega. Mrtvi je dobil svoj delež od zapuščine tako, da je bil ta za blagor njegove duše razdan cerkvi ali pa revežem. Na to spominja 143. člen statuta, ki določa, da je treba po smrti pokojnika brez oporoke oskrbeti tudi dušo.

Germanško dedno pravo je do recepcije rimskega prava ostalo na stališču, da napravi umrli živečega za dediča: »Der Tote erbt den Lebendigen« (Dolenc: o. c. 150, Brunner: o. c. 211). Glede dednega nasledovanja so bili še v frankovski, še bolj pa v dobi po visokem srednjem veku poznani različni redi, ki se naslanjajo na razlikovanje med ožjim in daljšim krogom sorodnikov. Ponekod je imelo prednost nasledstvo po parentelah. To je bila prva vrsta: otroci, druga: starši, tretja: bratje in sestre. V parenteli sami si enakopravni dediči dele dedščino med seboj po načelu: »starejši obrazuje deleže, mlajši pa si jih izbira« (»Der ältere soll teilen, der Jüngere kiesen«) (Dolenc: o. c. 151, Brunner: o. c. 212). Temu odgovarja čl. 32. statuta, ki govori: »So gewistret mitein ander tailn wellent, oder ander erben, die gleich gefreunt sind, so schol der elter tailen und der iunger schol die wal nemen an dem tail«.

Glede podedovanih očevin (Erbgüter, Stammgüter) je veljalo pravo zapalosti (Fallrecht, ins recadentiae). Po tem je bilo nasledstvo urejeno tako, da naj pade očevina tja, od koder je prišla: »paterna paternis, materna maternis«. To je isto, kar določa čl. 159. statuta o zapuščini zapustnika brez žene in otrok, statuta o zapuščini zapustnika oče umrlega; člen končuje: »Daz ist davon, daz es von vater chomen ist«. Za stranske dediče germansko pravo praviloma ni poznalo utesnjevanja sorodstvenih mej. Dedovanje je bilo dopustno in možno »usque ad infinitum«. Vendar so navadno pravni redi določali dedovanje do 7. ali 9. stopnje. Čl. 160. statuta določa sedmo koleno (»in die sibend sipp«). Če ni bilo upravičenega dediča, je zapadla dedščina pri zapuščinah podložnikov zemljiškemu gospodu. Temu odgovarja za Ptuj čl. 150. statuta.

(Konec.)

MARKO PERNHART, BLED (Zbirka na Fužinah)

K članku: France Mesesnel: FUŽINSKA ZBIRKA